
TARİHÎ SÜREÇTE TE'LİF EDİLEN "KİTABU'L-ÎMAN" LAR VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Mahmut YEŞİL

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
mahyesil@hotmail.com

ÖZET

Makalede, üçüncü asırdan itibaren te'lif edilmiş olan "Kitâbu'l-Îman" adını taşıyan çalışmalar incelenmiş, delil olarak kullandıkları hadisler tesbit edilmiş ve değerlendirilmiştir.

Tarihî süreçte itikadî gruplar tarafından İmanın farklı tarifleri yapılmıştır. İhtiva ettikleri unsurlar açısından bu tanımlar, müslümanların inançlarına ve amellerine tesir icra etmiştir. Özellikle İman-amel münasebeti konusuna önem verilmediği dönemlerde dîni hayatın zayıfladığı, gevşediği görülmüştür. Bu sebeple, günümüz insanının kolayına gelen amelsiz İman algısı dikkatle izlenmeli ve bu hatanın düzeltilmesi için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Anahtar kelimeler: İman, Amel, Hayâ, Namaz, Buhârî.

THE "KITAB AL-IMANS" WRITTEN WITHIN THE HISTORICAL PROCESS AND THEIR REFLECTIONS IN THE PRESENT TIME

In this article, it has been studied the books which were written from the third century onwards and called "Kitab al-Iman" and the hadiths which were used as proofs have been clarified and evaluated.

Within the historical process, al-Iman was defined in the different ways by the groups of belief. As far as their contents are concerned, these definitions have influenced on the beliefs and practices of Muslims. Especially, during the periods in which the belief-practice relation was not considered properly, it has been observed that the religious life got weakened and loosened. For that reason, the perception of belief without practice which is easy for the contemporary humanbeings should be monitored carefully and the necessary precautions should be taken in order to correct this mistake.

Key Words: Belief, Practice, Modesty, Prayer, Bukhari

Îmân'ın tarifi ve muhtevası konusunda farklı görüşlerin bulunduğu ve bu görüşlerin farklı sonuçlara ve hükümlere yol açtığı bilinmektedir. İman,

her şeyin başı ve başlangıcı olduğu için dînî meseleler arasında ayrı bir öneme sahiptir. Bu sebeple, ilk asırlardan bu yana, îmanla ilgili bir çok eser te'lif edilmiştir. Genellikle "*Kitâbu'l-Îmân*" adını taşıyan bu eserlerden bir kısmı müstakil, bir kısmı da, kitapların bir bölümü olarak kaleme alınmıştır. Ancak ikinci gruptakilerin bazıları, hacim ve muhteva olarak müstakil eser kabul edilmeye lâyık durumdadır.

Müstakil eserlerden en eski tarihli, Ebû Ubeyd Kâsım ibn Sellâm'a (224/838) aittir. İbn Ebî Şeybe (235/849), Muhammed ibn Yahyâ ibn Ömer el-Adenî (243/857), Muhammed ibn İshak ibn Mende (395/1004), ve Takıyyuddîn ibn Teymiye (728/1327) konu ile ilgili diğer müellifler olup kitapları neşredilmiştir.

Kütüb-i sitte içinde, Buhârî (256/869), Müslim (261/874), Tirmizî (279/892) ve Nesâî'nin (303/915) kitaplarında, "*Îmân*" bölümleri bulunmaktadır. İbn Mâce'de (273/886) ise, "*Mukaddime*" bölümünün dokuzuncu babı olarak "*Bâbun fi'l-Îman*" yer almaktadır.

Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i literatürde önemli bir yere sahiptir. İman konusu Buhârî'den yaklaşık yarım asır önce ulemânın gündemine hususî eser te'lif edilecek seviyede girmiştir. Kendisinden önce îman konusunda müstakil eser te'lif eden Kâsım ibn Sellâm ve Hocası sayılan İbn Ebî Şeybe, kitaplarında ortaya koydukları îman tarifi, îman-amel alâkası ve imanının artıp eksilmesi gibi meselelerde Buhârî'ye öncülük etmiş ilim adamlarıdır. Buhârî'den sonra da konu, hadis kitaplarında yerini almıştır.

Ebû Abdillâh el-Halîmî el-Buhârî (403/1012) ve Beyhakî'nin (458/1065) eserleri olan "*Şuabu'l-Îmân*" lar ve Kâdî Ebû Ya'lâ'ya (458/1065) ait "*Mesâilu'l-Îmân*" isimli eser de îmanla ilgili müstakil te'lifler arasındadır.¹

Makalede hacmi arttırmamak için tarihi süreç dikkate alınarak sadece *kitabü'l-îman* adını taşıyan eserler ve bölümler tanıtılacak, özellikle farklı kanaatlerin izi sürülecek, ayrıca îman tanımlarının günümüzdeki yansımaları ele alınacaktır. İnanç konusunu önemseydiği müşahede edilen günümüz müslümanlarının bir kısmı, îman-amel münasebetleri konusunda kafa karışıklığı yaşamakta ve bu durum, dînî, ahlâkî, içtimâî bir çok probleme kaynaklık etmektedir.

Çalışmada, müstakil eserlerin ve kitap içindeki bölümlerin ayrı ayrı ele alınması yöntemi de izlenebilirdi. Ancak tarihi serüveni, müelliflerin ve kitapların birbirlerinden etkileşimlerini daha iyi gözlemleyebilmek için, en eski

¹ Abdullâh ibn Abdilhamîd el-Eserî, *el-Vecîz fi Akîdeti's-Selefi's-Sâlih*, 1. bs. Riyad, 1422/ 2001.

tarihli olandan başlamak suretiyle îmanla ilgili hadislerin toplandığı eserler karışık olarak tanıtım ve değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu konuda eser veren âlimlerin ilki Ebû Ubeyd'dir:

I. Ebû Ubeyd Kâsım ibn Sellâm (224/838)

Kâsım ibn Sellâm, Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat alimidir. 157/773 senesinde Herat'da doğmuştur. Süfyan ibn Uyeyne, İsmail ibn Uleyye, Yezid ibn Harun, Yahya ibn Saîd el-Kattân, Abdurrahman ibn Mehdî ve Hammâd ibn Seleme gibi bir çok sika hadis imamından ilim tahsil etmiştir. Ahmed ibn Hanbel, Dârimî, Buhârî, Tirmizî, Ebû Bekir ibn Ebi'd-Dünya, Ali ibn Abdilaziz el-Beğavî ve Muhammed ibn Yahya el-Mervezî kendisinden hadis öğrenen talebeleri arasındadır. Muasırı olan birçok âlim ve sonraki dönemlerin ilim adamları Ebû Ubeyd'in değerini takdir etmiş ve hakkında medhedici sözler söylemişler, güvenilir bir hadis hocası olmasının yanında, birden fazla ilimdeki derinliği sebebiyle, O'nun ilmüne olan ihtiyaçlarını açıkça ifade etmişlerdir. Hafız Zehebî şöyle diyor: "Ebû Ubeyd'in kitaplarını inceleyen herkes, onun yüksek ilmî seviyesini hemen anlar. O, hadisleri illetleriyle bilen bir hadis hafızı idi. Fıkıhta üstad, kıraatlar konusunda imamdı. Ayrıca Arap Dili ve Edebiyatı konusunda da zamanının otoritesi idi."²

Ebû Ubeyd'in hicrî üçüncü asrın başlarında söylediği şu söz, o güne ışık tutması açısından ve hadis ilimlerine verdiği değeri ifade etmesi bakımından çok önemlidir: "Hz. Peygamber'in sünnetine tabi olmak, avucunda kor ateşi tutmak gibidir. Bana göre bugün, sünnete uymak, Allah yolunda savaşmaktan daha faziletlidir."³

Ebû Ubeyd, birçok alanda eser te'lif etmiştir. Bazıları şunlardır: el-Garîbu'l-Musannef, Garîbu'l-Hadis, Kitabu'l-Emsâl, en-Neseb, Kitabu'l-Emval, en-Nâsîh ve'l-Mensûh, Fedâilu'l-Kur'ân, el-Hutab ve'l-Mevâiz, ve Kitâbu'l-Îmân.⁴

Ebû Ubeyd, bir müddet Bağdat'ta kalmış, 18 yıl Tarsus kadılığı görevini yürütmüştür. 219 yılında hacca gitmiş, rüyasında Hz. Peygamber'i gördüğü için geri dönmekten vazgeçmiş ve 224/838 de Mekke'de vefat etmiştir.⁵

² Ebû Ubeyd Kâsım ibn Sellâm, *Kitâbu'l-Îmân*, thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, Dimaşk, 1385/1965, Muhakkıkın mukaddimesi, 50.

³ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Îmân*, Muhakkıkın mukaddimesi, 49.

⁴ Hayatı ve eserleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Tüccar, Zülfikâr, "Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm", DİA, X, 244.

⁵ Ayrıca bkz. Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Îmân*, Muhakkıkın mukaddimesi, 50.

Kitâbu'l-Îmân ve Meâlimihi ve Sünenihi ve İstikmâlihi ve Deracâtih:

İnanç sistemini izah eden ilk eser kabul edilen kitap, Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî'nin tahkikiyle, Dimâşk'te 1385/1965'te neşredilmiştir. Muhakkık, bu kitapla birlikte üç risaleyi daha neşretmiştir. *Kitâbu'l-Îmân* Beyrut'da 1385/1983 yılında müstakil olarak da basılmıştır.⁶

Ebû Ubeyd elli sayfa olarak neşredilen eserinde konuyu sekiz ana başlık altında ele almıştır. Besmele ve Allah'a tevekkül cümlesinin ardından sema kaydını ve kısa mukaddime sayılabilecek birkaç cümleyi zikretmektedir. Burada kendisine îman, îmanın kemale ermesi, artması eksilmesi konusunda ümmetin farklı kanaatleri, ehl-i sünnetin ve diğer görüş sahiplerinin delilleri konularında soru soran birisine cevap olarak eserini kaleme aldığını, bu güne kadar konuşulup yazılan ve kendisine ulaşan bilgileri şerhederek bu risaleyi yazdığını belirtmektedir.

Kitabı neşreden Elbânî, eser üzerinde yaptığı çalışmaları anlatırken başlıklar hakkında bilgi vermemektedir. Dolayısıyla bu bölüm başlıklarının müellif tarafından verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak birinci başlık kısa mukaddimeden sonraya daha uygun düşmektedir. Nitekim kitabın başına koyulan yazmanın ilk sayfasında bu durum görülmektedir.

Birinci bölümde müellif ilim ehlinin îman konusunda iki gruba ayrıldığını ifade ederek söze başlamaktadır. Birinci gruba göre îman, Allah Teâlâ'ya samîmî bir kalbe inanmak, dil ile şehadet etmek ve inandıklarını uygulamaktır. Diğer gruba göre ise îman, kalb ve dil iledir. Ameller/uygulama bir ve takvâdir ve îmandan değildir. Müellife göre, Kitap ve Sünnet delilleri, îmanı, niyyet, söz ve amel olarak tanımlayan birinci grubun kanaatini tasdik etmekte/desteklemektedir. Ebû Ubeyd, bir çok Âyet ve Hadisi zikretmekte, îzahlar yapmakta, yanlış anlamalara işaret etmektedir. Sonunda, îmanın niyyet söz ve amelin tamamı olduğunu bir kere daha vurgulamakta, îmanın farklı dereceleri bulunduğunu, tâat ve takva arttıkça imanın da artacağını söyleyerek bahsi kapatmaktadır.

İlk eser olması münasebetiyle sonrakilerle mukayese imkânını kolaylaştıracığı için kitabın bölüm başlıklarını zikretmek uygun olacaktır:

1. Îmanın tarifi, kemale erdirilmesi/ermesi ve dereceleri.⁷
2. Îmanda istisna.⁸

⁶ Bkz. Tüccar, 245.

⁷ Ebû Ubeyd, 53.

3. İmanda artma ve eksilme.⁹
4. İmanın amel olmaksızın sadece söz ile isimlendirilmesi.¹⁰
5. Amel olmasa da İmanı kalb ile bilmek/marifet olarak tarif edenler.¹¹
6. İmanı amelsiz söz kabul edenlere karşı âlimlerin tavırları ve ayıplamaları.¹²
7. Günah işlemekle İmandan çıkılır mı?¹³
8. Büyük günahlara ilave edilecek diğer günahlar.¹⁴

2. Ebû Bekr Abdullah ibn Muhammed İbn Ebî Şeybe el-Absî (235/849):

159/776 da Kûfe'de doğdu. 14 yaşında iken Kâdî Şerik ibn Abdullah'tan hadis eğitimine başladı. Süfyan ibn Uyeyne, Abdullah ibnu'l-Mübarek, Abdurrahman ibn Mehdî, Yahya ibn Said el-Kattan gibi muhaddislerden hadis okudu. Ahmed ibn Hanbel ve oğlu Abdullah, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve İbn Mâce kendisinden hadis rivâyet eden talebeleri arasındadır. Babası, dedesi, kardeşleri Osman ve Kasım, oğlu İbrahim ve yeğeni Muhammed ibn Osman da tanınmış birer muhaddistir.

İbn Ebî Şeybe, mu'tezile ve cehmiyeye ait görüşleri reddetmek amacıyla Bağdat'taki Rusâfe mescidinde 30.000 i aşan kalabalık cemaate hadis dersi vermiştir. Ebû Hanife'nin mezhep ve metoduna muhaliftir. Bu muhalefetini *el-Musannef* isimli eserinin sonunda ifade etmiştir. Kâsım ibn Kutluboğa (879/1474) ve Zâhid el-Kevserî (1372/1952) konuyla ilgili reddiye çalışması yapmışlardır.

Eserleri: *el-Musannef fi'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr*: Müellifin, hadislerle, saha-be sözleri ve tâbiûn fetvalarını topladığı ve konularına göre tertip ettiği en hacimli eseridir. Önceki neşirlerine ilaveten günümüzde Muhammed Avvâme'nin tahkik ve ta'likıyla 2006 yılında 26 cilt halinde basılmıştır. Türkçeye tercüme edilmektedir.¹⁵ Musannef üzerine, Nihat Yatkın "*Ebû Bekir ibn*

⁸ Ebû Ubeyd, 67.

⁹ Ebû Ubeyd, 72.

¹⁰ Ebû Ubeyd, 75.

¹¹ Ebû Ubeyd, 9.

¹² Ebû Ubeyd, 81.

¹³ Ebû Ubeyd, 84.

¹⁴ Ebû Ubeyd, 99.

¹⁵ Ocak Yayıncılık, Editör, Yusuf Özbek, 1. cilt, İstanbul, 2009.

Ebî Şeybe ve Kitâbu'l-Musannef” adlı bir doktora çalışması yapmıştır.¹⁶ *Kitabu'l-Îmân, Kitabu'l-Edep ve Kitabu't-Târih* diğer eserleridir.¹⁷

Kitâbu'l-Îmân:

Îman ve İslâm'a dair 139 hadisi ihtiva eden eser, Elbânî'nin tahkikiyle 1385/1965'te bir mecmua içinde, 1983'te de Kuveyt'te müstakil olarak basılmıştır.¹⁸ Müellife ait *Musannef*'teki *Kitabu'l-Îmân* bölümüne benzemektedir. Elbânî, *Musannef*'teki bölüm ile bu kitap arasında tertip ve ufak tefek değişiklikler bulunduğunu söylemektedir.¹⁹ Yatkın, “Bizim tesbitimize göre bunlar, bir iki yerde nüsha farklılıklarından kaynaklanmış olması muhtemel lafız farklılıkları, bazı hadislerin senedlerinde râvî ziyadesi ve noksanlığı ile, *Musannef*'teki hadislerin sayısının 140 olmasına karşın, *Kitâbu'l-Îman*'da bu sayının 139 olması gibi basit farklılıklardan ibarettir” demektedir.²⁰

Kitabu'l-Îmân'da 50 civarında merfû hadis bulunmakta, kalan kısmı mevkûf haberler oluşturmaktadır. Eserin başında, müellifin senedi yer almakta arkasında “Îman konusunda zikredilen hadislerin toplandığı bab” adıyla bir başlık bulunmaktadır. Başka bab başlığı yoktur. Birinci hadis, Muaz ibn Cebel'in Peygamberimizden cennete götüren amelleri sorduğu hadistir.²¹ Namazı terk edenlerle ilgili haberler, îmanın şubeleri, bazı davranışları yapanların inanç açısından durumları ile ilgili hadisler zikredilmektedir. Kitap şu hatime cümlesi ile sona ermektedir: “Ebû Bekir der ki: Bize göre îman söz ve ameldir. Artar ve eksilir.”²²

3. Muhammed ibn Yahya ibn Ömer el-Adenî (243/857)

Aden, Yemen'in başşehri ve târihî limanıdır.²³ Nisbetinden Yemenli olduğu anlaşılan Muhammed ibn Yahya, Mekke-i Mükerrreme'ye yerleşmiş ve orada ikamet etmiştir. Künyesi, Ebû Abdillahtır. Zehebî (748/1347), *Tezkiratü'l-Huffâz*'da şu bilgileri vermektedir: “el-Adenî, Muhaddislerin de-

¹⁶ 2008 de Erzurum'da tamamlanan bu çalışma, *Musannef* tercümesinin birinci cildinin başında neşredilmiştir.

¹⁷ Yardım, Ali, “*İbn Ebû Şeybe*”, *DİA*, XIX, 442.

¹⁸ İbn Ebî Şeybe Ebû Bekr Abdullah ibn Muhammed el-Absî, *Kitabu'l-Îmân*, thk. thr. tlk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Dimaşk, 1385/1965.

¹⁹ Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Kitâbu'l-Îman*, Muhakkikin Mukaddimesi.

²⁰ Yatkın, Nihat, Ebû Bekir ibn Ebî Şeybe ve *Kitâbu'l-Musannef*, *Musannef Tercümesi*, I, 80.

²¹ İbn Ebî Şeybe, 2.

²² İbn Ebî Şeybe, 46.

²³ Bkz. Bilge, Mustafa L. “Aden”, *DİA*, I, 367.

receleri arasında önemli bir yeri olan "Hâfız" unvanı ile anılmaktadır. Müsned türü bir eser te'lif etmiş olması sebebiyle de "Musnid" olarak tanınmaktadır. Fudayl ibn 'Iyâz, Süfyan ibn Uyeyne, ed-Derâverdî, Mu'temir ve o devrin diğer muhaddislerinden hadis okumuştur. Bir asır yaşamış, zamanında Harem şeyhliği görevini yürütmüştür. Salih ve abid bir kişi olan Adenî, kabeyi tavaftan hiç usanmazdı. Altmış sene hiç oturmadan tavaf ettiği, yetmiş yedi kere haccettiği rivayet edilir. Ebû Hatim şöyle der: "Muhammed ibn Yahyâ "sadûk" "sâlih" bir râvîdir. Ancak gafleti vardır. Yanında Süfyan'dan rivayet ettiği uydurma bir haber gördüm. Müslim, Tirmizî ve Beyhakî, Mufaddal el-Cündî, Ali ibn Abdilhamîd el-Ğadâirî ve pek çok kişi ondan hadis rivayet etmiştir. Hicrî 243 senesi sonunda Mekke'de vefat etmiştir."²⁴

el-Adenî, *Kitâbu'l-Îmân*'dan başka, yazması zamanımıza ulaşmamış bir "*Müsned*" te'lif etmiştir.²⁵

Kitâbu'l-Îmân:

Eserde 48 babda 79 hadis mevcuttur. İncelediğimiz mukaddimesi olmayan nüshada²⁶ hadisler numaralanmıştır. Birinci bab, "İslâmın rükünlerinden her biri hakkında kıtal" başlığın taşımakta, Hz. Ebû Bekr'in Halid ibn Velid'e yazdığı İslâmın beş şartında birini terk eden kimselerle savaşmasını emreden mektubu zikretmektedir. İkinci bab "Namaz İmandandır" başlığını taşımakta ve iki hadis nakledilmektedir.²⁷ Son hadis Peygamber efendimizin şu sözüdür: "İman, haksızlığın, tuzağa düşürerek birisini öldürmek gibi kötü davranışların bağıdır. Hiçbir mü'min asla bunları yapmaz."²⁸

4. Muhammed ibn Abdillah el-Buhârî (256/870)

194/809'te Buhara'da doğdu. Buhârî çocukken vefat eden babası İsmail, Malik ibn Enes ve Abdullah ibn Mübarek'den hadis öğrenmiş bir ilim mensubu idi. On yaşında Buharalı muhaddislerden hadis tahsiline başladı. 16 yaşında annesi ile birlikte hacca gitti. Mekke'de kalarak Humeydî ve Hallâd'dan hadis okudu. Sonra Bağdat, Basra, Belh Dimaşk, Humus, Kûfe,

²⁴ Zehebî, Şemsüddîn, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Mekke, 1373/1953, II, 501.

²⁵ Kettânî, Muhammed ibn Ca'fer, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, trc. Yusuf Özbek, Hadis Literatürü, İstanbul, 1994, 96.

²⁶ el-Adenî, el-Îmân, *el-Mektebetü's-Şâmile-II*.

²⁷ el-Adenî, 5-6.

²⁸ El-Adenî, 135.

Mısır ve Nişabur'a giderek o beldelerdeki muhaddislerden hadis öğrendi. Kendilerinden hadis yazdığı hocalarının sayısının 1080 olduğunu söylemiştir. Uzun seyahatler sonucu derlediği hadislerle geniş bir kütüphane oluşturmuş, çok sağlam bir hafızaya sahip olan Buhârî ayrıca bu haberleri hafızasına da nakşetmiştir. Müslim, Tirmizî, Ebû Hatim, Ebû Zur'a er-Râzî, İbn Huzeyme ve el-Câmiu's-Sahih'in râvilerinden olan Firebrî (320/932) meşhur talebele-rindendir.

Buhârî, Nişabur'da bulunduğu sırada o bölgenin tanınmış muhaddisi Muhammed ibn Yahya ez-Zühli ile problem yaşamış, dedikodu ve kıskançlığa dayanan bu huzursuzluk sebebiyle burayı terk ederek Merv'e geçmiş sonra Buhara'ya intikal etmiştir. Devlet adamlarından uzak duran, onların saraylarına gitmeyi ilmi küçük düşüren bir davranış olarak kabul eden Buhârî, Buhara valisinin bir isteğini reddedince doğduğu yerden ayrılmak zorunda kalmış, Semerkand'a giderken akrabalarını ziyaret için uğradığı Hartenk kasabasında 256 senesi Ramazan bayramı gecesinde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.²⁹

Orta boylu ve zayıf bir yapıya sahip olan Buhârî, kanaatkâr, cömert, musamahakâr, mu'tedil, insafî, ahlâk-ı hamîde sahibi bir âlimdi.

Eserleri: 1. el-Câmiu's-Sahih, 2. et-Tarihu'l-Kebîr, 3. et-Tarihu'l Evsat 4. et-Tarihu's-Sağîr, 5. Kitabu'd-Duafâi's-Sağîr 6. Kitabu'l-Kunâ. 7. et-Tevârih ve'l-Ensab. 8. el-Edebu'l-Mufred. 9. Halku Ef'âli'l-'Ibâd, 10. Raf'u'l-Yedeyn fi's-Salât. 11. el-Kirâatu Halfe'l-İmam.

el-Câmiu's-Sahih, sadece sahih hadisleri toplamak üzere te'lif edilen ilk eserdir.³⁰ Buhârî, on altı senede bitirdiği bu eserini, 600 bin hadisten seçerek meydana getirmiştir. Üzerine pek çok çalışmanın yapıldığı eser³¹, Fransızca, İngilizce ve Almanca olarak da neşredilmiştir.³²

Kitâbu'l-Îmân:

Büyük bir muhaddis olmasının yanında, Hadislerden hüküm istinbat etme konusunda çok güçlü bir âlim olan Buhârî'nin, meşhur eseri *el-Câmiu's-Sahih*'in başına yerleştirdiği *Kitabu'l-Îman* Bölümü, îmanın tanımı ve unsurları, îman-amel münasebeti ve îman-günah ilişkilerini inceleyen

²⁹ A'zamî, M.Mustafa "Buhârî", DİA, VI, 368.

³⁰ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, el-Câmiu's-sahîh, I-VIII, 2. bs. tsh. Mehmed Zihni Efendi, İstanbul, 1992.

³¹ Bkz. Sandıkçı, Kemal, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara, 1991.

³² Kandemir, M.Yaşar, "Buhârî", DİA, VII, 114.

müstakil ve önemli bir eser mesabesinde. Buhârî, bu bölümde, 43 babta, 58 hadis nakletmektedir. Fıkıh ilminde önemli bir yere sahip olan Buhârî, eserleriyle ve çalışmalarıyla, ehl-i sünnet mezhebinin oluşumuna katkıda bulunan ilk âlimlerden biridir.

Buhârî'ye göre îman, kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve dinin esası olan rükünleri îfa etmektir. Ameli îmandan bir cüz/parça kabul eden Buhârî, inanç değerlerinin mutlaka hayata yansımalarının gerekliliği üzerinde önemle durmuştur. Bu gerekliliği, îmânın eksiksiz/tam olması ve kemale erip olgunlaşması için vazgeçilmez bir şart olarak kabul etmiştir. Ancak Buhârî, imanın gerektirdiği davranışları uygulama konusundaki noksanlıkları Haricîler ve Mu'tezile gibi küfür sebebi saymamış, mu'tedil bir yol izlemiştir. Onun, îmanın artıp eksileceğini kabul etmesine karşılık büyük günah işleyeni tekfir etmemesi, ameli îmanın aslından değil kemalinden bir cüz saymasına bağlanmalıdır. İman konusunu işlerken amel üzerinde ısrarla durması da Mürcie, Cehmiye ve Kerrâmiye akımlarını reddetmeye yöneliktir. Çünkü îman Mürcie'nin iddia ettiği gibi sadece kalbin tasdikinden, Cehmiye'nin öne sürdüğü gibi kalpte meydana gelen bilgiden, Kerramiye'nin zannettiği gibi dil ile ifade etmekten ibaret değildir.³³

5. Müslim ibn el-Haccâc (261/874)

206/821 de Nişabur'da doğdu. Bir eğitimci olan babasından ve çevredeki diğer hocalardan istifade eden Müslim 12 yaşında hadis tahsiline başlamış, iki yıl sonra hac için Hicaz'a gitmiş, İsmail ibn Ebî Üveys ve Said ibn Mansur gibi âlimlerden istifade etmiştir. 23 yaşında iken hadis tahsili için seyahate çıkmış, Basra, Belh, Bağdat, Kûfe ve Mısır'a giderek oradaki muhaddislerden hadis rivâyet etmiştir. Rey'de Ebû Zur'a er-Râzî ile hadis müzakere etmiş, rivâyette bulunmuştur. Buhârî de hocaları arasındadır. On beş yılda tamamladığı *el-Câmiu's-Sahîh*'te sadece 220 hocasından gelen rivâyetlere yer vermiştir. Tirmizî, İbn Huzeyme, İbn Ebî Hâtim önde gelen talebelere rindendir.

Elbise veya kumaş ticareti yaptığı için "Bezzâz" diye anılan ve dükkanında talebelerine hadis rivayet eden Müslim, yardım etmeyi seven servet sahibi bir muhaddis, râvîler hakkındaki tenkit ve değerlendirmelerine güvenilen cerh ve tadil âlimlerinden sika bir hadis hafızı idi. 261/875'te Nişabur'da vefat etmiştir.

³³ Yavuz, Yusuf Şevki, "Buhârî, Akaide Dair Görüşleri", DİA, VI, 373-4.

En Meşhur eseri *el-Câmiu's-Sahîh*'tir. Tekrarsız 4000 civarında hadis vardır. Eserin en önemli özelliği, bir hadisin, farklı senetlerle yapılmış bütün rivâyetlerini bir araya getirmiş olmasıdır. Eser üzerinde pek çok çalışma yapılmış ve birçok neşri gerçekleştirilmiştir. *Kitabu't-Temyîz*, *et-Tabakât*, *Kitabu'l-Kunâ ve'l-Esma*, *el-Musnedu'l-Kebir ale'r-Rical*, müellifin önemli eserlerinden bazılarıdır.³⁴

Kitâbu'l-Îmân:

Buhârî'den farklı olarak Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'inin başında altı babdan oluşan 33 sayfalık usûle dair bir mukaddime mevcuttur. Mukaddimenin hemen ardından Müslim de Buhârî gibi kitabının ilk bölümünü îman konusuna tahsis etmiş, Ahmed Muhammed Şâkir neşrinde 167 sayfa olan bu bölümde 36 babda 380 hadis nakletmiştir. Birinci hadis îman, islâm ve ihsandan bahseden Cibrîl hadisidir. Son babda ise, Allah Teâlâ'nın cennete gideceklerin sayısını artırdığını müjdelediği haber nakledilmektedir.³⁵

6. İbn Mâce, Muhammed ibn Yezîd el-Kazvîni (273/887)

Künyesi Ebû Abdullah'tır. 209/824 senesinde doğmuştur. Onbeş yirmi yaşlarında Kazvin'de hadis öğrenmeye başlamış, Irak, Bağdat, Basra, Kûfe, Mekke, Şam, Mısır ve Rey'e giderek hadis tahsil etmiştir. Sika bir râvî, hafızası güçlü bir muhaddis olan İbn Mâce, 273/886 yılı Ramazan ayında vefat etmiştir.³⁶

En meşhur eseri "*es-Sünen*"dir. Eser, Delhi, Kahire, Riyad ve İstanbul'da basılmıştır. 4341 hadis ihtiva etmekte olup, bin kadarı zayıf kabul edilmektedir.³⁷

İbn Mâce'nin *Sünen*'inde Mukaddime bölümünün dokuzuncu babı "*Bâbun fi'l-Îmân*"dır. Bu babda 57-75 numaralar arasında 19 hadis mevcuttur.

7. Muhammed ibn İ'sâ ibn Sevra et-Tirmizî (279/892)

209/824 senesinde Türkistan bölgesinde Buhara'ya bağlı Tirmiz kasa-basında doğmuştur. Tirmizî hadis ilimlerinin gelişme çağında yaşadığı için

³⁴ Kandemir, M. Yaşar, "*Müslim b. Haccâc*", DİA, XXXII, 93.

³⁵ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk ve tlk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, I-III, İstanbul, 1992, I, 36-202.

³⁶ İbn Mâce, *Sünen*, thk. tsh. ve tlk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, I-II, İstanbul, 1992, Muhakkıkkın mukaddimesi, 12.

³⁷ Kandemir, M. Yaşar, "*İbn Mâce*", DİA, XX, 161.

pek çok sayıda muhaddise ulaşmıştır. Muhammed ibn Beşşâr, Ebû Saîd el-Eşecc, Nasr ibn Ali el-Cehdamî, Ali ibn Hucr, Kuteybe ibn Saîd, İsmail ibn Musa el-Fezârî hadis aldığı hocalarından bazılarıdır.

Buhârî'nin talebesidir. Ondan hadis öğrenmiş, sorular sormuş, istifade etmiştir. Horasan, Irak ve Hicaz'ı dolaşmış, ilim mensuplarından hadis dinlemiştir. Bağdat'a gitmemiştir. Bu sebeple Ahmed ibn Hanbel'le de görüşmemiştir. Talebeleri arasında en önemli isim, kendisinden *Câmi'*i rivayet eden Ebu'l-Abbâs el-Mahbûbî'dir.

Tirmizî'nin en önemli eseri sünen adıyla anılan *el-Câmi'*dir. *el-İlel, et-Tarih* ve *ez-Zühd* diğer eserleridir.³⁸

Kitâbu'l-Îmân:

Tirmizî'nin Sünen'inin 38. bölümü *Kitâbu'l-Îmân'*dir.³⁹ Bu bölümde 18 babda 30 hadis bulunmaktadır. Birinci hadis, "Ben insanlarla Allah'dan başka ilâh yoktur deyinceye kadar savaşmakla emr olundum" hadisidir.⁴⁰ Son hadis ise, Ebû Zerr'in rivayet ettiği şu hadistir: Peygamberimiz sa. şöyle buyurmuştur: "Bana Cebrail geldi ve şu haberi vererek müjdeledi: Kim Allah'a şirk koşmadan ölürse cennete girecektir. Ben sordum. Zina yapsa hırsızlık yapsa da mı? Cebrail bu soruya, evet diye cevap verdi."⁴¹

8. Ahmed ibn Şuayb ibn Ali en-Nesâî (303/915)

215/830 de Horasan bölgesindeki Nesâ'da doğdu. Küçük yaşta Kur'an'ı hıfzeden Nesâî on beş yaşında hadis öğrenimine başladı. 230 yılında Belh yakınlarındaki Bağlan köyüne giderek Kuteybe ibn Saîd'den hadis okudu. İshak ibn Râhûye, Ahmed ibn Hanbel, Fellâs, Ebû Zur'a er-Râzî, Bezzâr, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî hocalarından bazılarıdır. Hadis tahsili için Horasan, Hicaz, Mısır, Irak, el-Cezîre ve Suriye'deki ilim merkezlerine seyahat etmiş, Mısır'a yerleşmiştir. Oğlu Abdulkerim ile Kasım ibn Sabit, Tahâvî, Ukaylî, İbn Hıbbân, Taberânî ve İbnü's-Sünnî kendisinden hadis rivayet eden talebeleridir.

³⁸ Tirmizî, *Sünen*, thk ve şerh. Ahmed Muhammed Şâkir, I-V, İstanbul, 1992, Muhakkıkın mukaddimesi, 93-106.

³⁹ Tirmizî, *Sünen*, V, 3-27.

⁴⁰ Tirmizî, *Îman*, 1.

⁴¹ Tirmizî, *Îman*, 18.

Nesâî, hadis yanında kıraat ilimleri ile de meşgul olmuştur. Hadis rivâyetinde çok titiz davranır, senesinde zayıf kabul ettiği râvî bulunan hadisi rivâyet etmezdi. Nesâî'nin râvîler hakkındaki şartlarının Buhârî ve Müslim'in şartlarından daha ağır olduğu söylenmiştir. Farklı rivâyetler olmakla birlikte Nesâî, 302 senesinde Mısır'dan ayrılmış, 303 yılı başında Remle'de vefat etmiş, Kudüs'e defnedilmiştir.

En önemli eseri es-Sunen'dir. es-Sunenul-Kubrâ, Amelu'l-Yevm ve'l-Leyle, ed-Duafâ' ve'l-Metrûkîn, Kitabu't-Tefsîr, Fedâilu'l-Kur'ân, Hasâisu Emîri'l-Mu'minîn Ali ibn Ebî Tâlib ve Kitabu'l-Cumua eserlerinden bazılarıdır. el-Muctebâ diye de anılan, 5758 hadis ihtiva eden es-Sunen, sünenler arasında muhtevasında en az zayıf hadis bulunan eser kabul edilmektedir.⁴²

Sünen'in birden fazla neşri yapılmıştır. Çağrı Yayınlarının Dâr-ı Sahnûn ile müştereken yaptığı neşir iki mücellled halinde sekiz cilttir. Suyûtî'nin şerhi ve Sindî'nin haşiyesi ile birlikte basılmıştır.⁴³

Kitâbu'l-Îmân ve Şerâih:

Sünen-i Nesâî'nin 47. kitabıdır.⁴⁴ 33 babda 55 hadis nakledilmiştir. Birinci hadis, Ebû Hureyre hadisidir. "Amellerin en faziletlisi hangisi, diye sorulunca Allah Rasûlu sa. şöyle cevap vermiştir: Allah'a ve Rasûlû'ne îmandır."⁴⁵ Son hadis ise, Enes ibn Mâlik'in rivâyet ettiği şu hadistir: "Hiç biriniz, kendisi için sevdiği şeyleri kardeşi için de sevmedikçe îman etmiş olmaz."⁴⁶

9. Muhammed ibn İshak ibn Yahya ibn Mende (395/1004)

İbn Mende 310/922 de İsbahan/İsfahan'da doğdu ve orada büyüdü. Babası, Muhaddis İshak ibn Muhammed ibn Yahya ibn Mende'dir. Küçük yaşta babası eğitimine itina göstermiş, sünnet-i mutahhare sevgisini kalbine/ruhuna yerleştirmiştir. 7-8 yaşında iken Kur'an eğitimi ile başladığı tahsil hayatı hadis öğrenerek devam etmiştir. Önce, muhaddis olan babası İshak, babasının amcası Abdurrahman ibn Yahya gibi İsfahan âlimlerinden ders almış, sonra Nisabur, Irak, Medine, Beytülmağdis, Serahs, Merv ve Trablus gibi ilim merkezlerine giderek oradaki hocalardan ders okumuştur. Hadis

⁴² Kandemir, M. Yaşar, "Nesâî", DİA, XXXII, 563.

⁴³ Nesâî, Ahmed ibn Şuayb ibn Ali, *es-Sünen*, 2. bs. I-VIII, İstanbul, 1992.

⁴⁴ Nesâî, *Sünen*, VIII, 93-126.

⁴⁵ Nesâî, *Îmân*, 1.

⁴⁶ Nesâî, *Îmân*, 33.

ilimleri, tefsir, tarih ve akaid alanlarında uzmanlaşmıştır. O üstün bir kabiliyete sahip güçlü bir hadis hafızı idi.⁴⁷

İbn Mende, 45 seneye ulaşan ilim yolculuklarından sonra vatanı İsfahan'a dönmüş, bir Cuma gecesi vefat etmiş, ertesi günü Cuma namazından sonra oğlu Ebu'l-Kasım'ın kıldıracağı namazdan sonra defnedilmiştir.⁴⁸

Hadis aldığı şeyhlerinin sayısı 1700'e ulaşmıştır. En meşhur hocaları, İbnu'l-A'râbî (340/951), Ebu'l-Abbas Muhammed ibn Ya'kûb (346/957), Hayseme ibn Süleyman et-Trablusî (343/954)ve Heysem ibn Küleyb (325/936) dir. Oğlu Ebu'l-Kasım Abdurrahman ibn Muhammed, Kitabu'l-İman'ın râvîsi olan diğer oğlu Ebû Amr Abdulvehhâb ibnu'l-Hâfız, Ahmed ibnu'l-Fadl el-Bâtırkânî ve Temmâm ibn Muhammed er-Râzî önemli talebelerindendir.⁴⁹

İbn Mende, Hadis, rical, tarih, tefsir ve akaid bilim dallarında eserler te'lif etmiştir. Ancak kitaplarının bir kısmı kayıptır. Bazıları yazma haldedir. Bazı eserleri şunlardır: *Ma'rifetu's-Sahâbe*, *Fethu'l-Bâb fi'l-Kunâ ve'l-Elkâb*, *Kitabu'Tevhîd*, *er-Red ale'l-Cehmiyye*, *Kitabu'l-İman*.⁵⁰

Kitâbu'l-Îmân:

Eserin, müellifin oğlu Ebû Amr Abdulvehhâb ibnu'l-Hâfız ve talebesi Ahmed ibnu'l-Fadl el-Bâtırkânî tarafından rivayet edilen nüshası neşredilmiştir. Ali Muhammed ibn Nâsır kitap üzerinde bir doktora çalışması yapmış, metni tahkik etmiş, hadisleri tahric etmiş, dipnotlar ilave etmiş, ayrıca hazırladığı farklı fihristlerle kitaptan istifadeyi kolaylaştırmıştır.

İbn Mende, eserde 109 başlıkta 1089 hadisi senetli olarak zikretmiştir. Bu haberlerde, îmanın mahiyeti, kısımları, îmanla islâm arasındaki ilgi, oruç, zekat, hac cihad, Allah ve Peygamber sevgisinin îmanla ilgisi, îmanın artıp eksilmesi gibi konular yer almaktadır. Besmele, hamdele ve salvele cümlelerinden sonra birinci baba geçilmektedir. Ayrıca bir mukaddime mevcut değildir. Birinci babın adı "Allah Azze ve Celle'nin kullarına inanmalarını emrettiği îmana delalet eden ve ashab-ı kirama dinlerini öğretmek için Ceb-

⁴⁷ İbn Mende, Muhammed ibn İshak ibn Yahya, *Kitabu'l-Îmân*, thk. tlk. te thr. Ali ibn Muhammed ibn Nâsır el-Fukayhî, I-III, 1. bs. Medine, 1981, 22-30; Ayrıca bkz. Kandemir, M. Yaşar, "İbn Mende", DİA, XX, 177-179.

⁴⁸ İbn Mende, Muhakkıkın mukaddimesi, 49.

⁴⁹ İbn Mende, Muhakkıkın mukaddimesi, 53-60.

⁵⁰ İbn Mende, Muhakkıkın mukaddimesi, 63-78.

rail'in as. Rasûlullah'a sa. sorduğu meseleleri anlatan haberler" dir.⁵¹ Son hadis, Ebû Umame'nin rivayet ettiği şu hadistir: "Bir adam, Ey Allahın Rasûlü, îman nedir diye sordu. Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: Yaptığın iyilikler seni sevindirir, işlediğin kötülükler de seni üzerese işte o zaman sen mü'minsin. Yâ Rasûlallah, günah nedir? sorusunu ise Efendimiz sa. şöyle cevaplamıştır: Bir şey göğsünü daraltır içini sıkarsa onu yapmaktan vazgeç.⁵²

10. İbn Teymiye Takıyyuddîn Ahmed ibn Abdilhalîm ibn Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (728/1328)

661/1263 te Harrân'da doğdu. Babası Abdilhalîm, dedesi ve amcasının yolunu izleyen bir Hanbelî âlimiydi. Moğol istilası üzerine Dımaşk'a göç ettiler. İbn Teymiye ilk eğitimine babasının müderrislik yaptığı Dımaşk Sükkeriyye Dârulhadîsinde başladı. Başta bu medresenin hocaları olmak üzere bölgenin önde gelen âlimlerinden ders aldı. İbn Asâkir, İbn Kudâme, Zeynep binti Mekkî hocalarından bazılarıdır. Babasının vefatından sonra Sükkeriyye Medresesinde ve Hanbeliyye medresesinde ders vermiştir.

Bidat ve hurafelerle mücadelesi ve tenkitlerinde kullandığı sert üslup sebebiyle pek çok kesimi karşısına alan İbn Teymiye, "*el-Akîdetu'l-Vâsıtiyye*" adlı eseri bahane edilerek hapse atıldı ve Kahire'ye gitmek zorunda kaldı. Yedi yıl sonra Dımaşk'a döndü ve müderrislik görevine başladı. Etrafında görüşlerini benimseyip savunan bir öğrenci halkası oluştu. Meşhur öğrencilerinden bazıları şunlardır: İbn Kayyim el-Cevziyye, Mizzî, Zehebî, İbn Kesir. Verdiği bir fetva sebebiyle tekrar hapse mahkum edildi. Hapishanede eser yazmasına engel çıkartılınca çok üzüldü, hastalandı. 728 yılında hapishanede vefat etti.

Hayatı mücadele ve hapishanelerde geçen İbn Teymiye'nin akaid- kelâm, kıraat-tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usulü, dinler ve mezhepler tarihi, felsefe ve mantık bilim dallarında irili ufaklı 702 eseri vardır. Talebesi İbn Kayyim hocasının eserlerinin isimlerini bir kitapta toplamıştır. Neşredilen hadisle ilgili eserlerinden bazıları şunlardır: *Erbaûne Hadisen*, *'Ilmu'l-Hadîs*, *Şerhu Hadîsi'n-Nuzûl*, *Ehâdîsu'l-Kussâs*, *el-Ehâdîsu'd-Daîfe ve'l-Bâtîle*, *el-Ehâdîsu'l-Mevdûa*, *Risale fi's-Sunne*, *Risale fi Şerhi Hadisi Ebî Zer*.⁵³

⁵¹ İbn Mende, I, 116.

⁵² İbn Mende, III, 963, (1089).

⁵³ Koca Ferhat, "*İbn Teymiyye*", DİA, XX, 391.

el-Îmân:

Eserin Muhammed Halil Herras tarafından gerçekleştirilen neşrinde müellifin kısa bir mukaddimesi mevcuttur. Hadislerde numara yoktur. Hadislerin tahriri yapılmamıştır. Kısa kelime ve cümle açıklamalarından oluşan ta'likat vardır.⁵⁴ Birinci sırada altı îman esasını belirten hadis yer almaktadır. Sonuncu hadis ise şu mealdedir: "Kisra öldüğü veya öldürüldüğünde artık başka Kisra gelmeyecek, Kayser öldükten sonra da başka Kayser olmayacak. Yemin ederek ifade ediyorum ki, Kisra ve Kayser'in hazineleri Allah yolunda harcanacaktır."

Eserin incelediğimiz bir başka nüshasında⁵⁵ mukaddimeye yer verilmemiştir. Muharririn hadis için verdiği hükümden sonra senetsiz olarak hadis metni yer almaktadır. Eserdeki 167 hadisin büyük ekseriyetinin sahih haberlerden oluştuğu görülmektedir. Az miktardaki zayıf hadise işaret edilmiştir. Bu nüshada müellifin açıklamaları hazfedilerek sadece hadis metinleri zikredilmiş, ayrıca hadisler numaralanmıştır.

Buraya kadar, üçüncü asrın başından itibaren te'lif edilmiş on tane kitap ve bölüm, müellifleriyle birlikte tanıtılmıştır. Çalışmamızda îman konusunda mezhepler arasında farklı görüşler ortaya atılan meselelerin tarihi süreç içindeki gelişiminin incelenmesi hedef olarak konulduğu için bundan sonra ihtilaf edilen ve günümüzde tesirleri açıkça görülen konulara yoğunlaşılacaktır. Bu meselelerin birisi, îmanın farklı tarifleri kapsamında ele alınan îman-amel münasebetidir. İkincisi ise, îmanın artması ve eksilmesinin imkânı problemdir:

A. Îman-amel münasebeti:

Bu başlıkta amelin îmandan bir parça olup olmadığı meselesi ele alınmıştır. Ameli îmanın bir cüzü sayanlar, amelsiz îmanı tartışmaya açmışlar, bunun imkânı ile birlikte, amelin yokluğunda ferdin itikâdî durumunu tartışmışlardır. Bu görüşlere taraf olanların, incelediğimiz eserlerde kullandıkları hadislerden bazıları örnek olarak aşağıda zikredilecektir. Haberleri seçerken, hem konuya doğrudan temas eden bir muhtevaya sahip olmasına hem de tekrar olmaması için ayrı hadislerin seçimine gayret edilmiştir.

⁵⁴ Tashih ve ta'lik, Muhammed Halil Herras, Dâru't-Tibâati'l-Muhammediyye, Kahire, trs.

⁵⁵ el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1993. 4. baskı. Nâsiruddîn Elbânî tahrir etmiştir, el-Mektebetu's-Şâmîle – II.

1. Kâsım ibn Sellâm

Müellif, amellerin îmandan sayıldığını isbat için önce Kur'ân âyetlerinden deliller serdetmiştir. Onlardan birisi şu âyettir: Ashab-ı kiram kiblenin Ka'be'ye tahvilinden sonra endişeye kapılmış, Mescid-i Aksa'ya yönelerek namaz kılan ve vefat eden kardeşlerinin durumunu Hz. Peygamber'e as. sormuşlardır. Bunun üzerine şu âyet nazil olmuştur: "Hiç kuşkusuz Allah, sizin îmanlarınızı (Önceki kibleye, Kudüs'e dönerek kıldığınız namazlarınızı) boşa götürmeyecektir. Çünkü Allah insanlara, sonsuz şefkat ve merhamet sahibidir."⁵⁶ Bu âyeti zikrettikten sonra İbn Sellâm, şu soru ile kanaatini açıklamaktadır: Artık namazın îmandan bir parça olduğuna hangi şahid/delil aranır?⁵⁷ (Çünkü bu âyette, namaz için îman kelimesi kullanılmıştır.)

Müellifin zikrettiği hadislerden bazıları şöyledir:

"İman yetmiş küsur cüz/parçadır. En Faziletlisi, Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet etmek/inanmak en alt tabakası ise yoldan geçişi engelleyen bir şeyi kaldırmaktır."⁵⁸

"Hayâ îmandandır."⁵⁹ "Verdiği sözü yerine getirmek îmandandır."⁶⁰

2. İbn Ebî Şeybe

"Emanete riayet etmeyen kimsenin îmanı yoktur."⁶¹

"Câbir ibn Abdillah'tan rivayet edildiğine göre Peygamberimiz sa. hangi îman daha faziletlidir sorusuna: Sabır ve semahat/cömertliktir, diye cevap vermiştir. Mü'minlerin hangisi îmanca en mükemmeldir diye sorulunca da şöyle buyurmuştur: Ahlâkça en güzel olanlarıdır."⁶²

3. el-Adenî

Namaz İmandandır babında Ebu Said el-Hudrî, Peygamber Efendimiz'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Bir kişinin mescide devam ettiğini görürseniz onun îmanına/mü'min olduğuna şahidlik ediniz."⁶³ Nite-

⁵⁶ Bakara, 2/143..

⁵⁷ Kâsım ibn Sellâm, 56.

⁵⁸ Kâsım ibn Sellâm, 60. Sahihdir.

⁵⁹ Kâsım ibn Sellâm, 63. Muttefakun aleyhtir.

⁶⁰ Kâsım ibn Sellâm, 63. Hasen bir hadistir. Hâkim en-Neysâbûrî sahih olduğunu söylemiştir. Bkz. Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdis's-Sahîha*.

⁶¹ İbn Ebî Şeybe, 5, (7), Sahihdir.

⁶² İbn Ebî Şeybe, 14, (43). Sahih bir hadistir.

⁶³ el-Adenî, 2. hadis.

kim Allah Teâlâ da şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a îman edenler îmar eder."⁶⁴

Muhammed ibn Ali'nin rivayetine göre Rasûlullah sa. şöyle buyurmuştur: "Allah'a îman ve amel biri diğerinden ayrılmayan iki dosttur. (el-Karîn) Onların her biri ancak arkadaşı ile birlikte bulunur."⁶⁵

4. Buhârî

Kendisi için istediğini, mü'min kardeşi için de istemek îmandandır, adını taşıyan yedinci babda Enes ibn Mâlik'den şu hadisi nakletmiştir: "Kendisi için istediğini, mü'min kardeşi için de istemedikçe hiç biriniz mü'min olamaz."⁶⁶

Sâlim ibn Abdullah'ın babasından naklettiği bir hadiste Peygamberimiz sa. kardeşine hayâ/utanmak konusunda nasihat eden, utangaç olmamayı tavsiye eden Ensardan bir adam'a rastladı. O kişiye şöyle buyurdu: "Bırak kardeşini. Hiç şüphe yok ki hayâ îmandandır/îmandan bir parçadır."⁶⁷

5. Müslim

Abdullah ibn Abbas anlatıyor: Abdulkays heyeti Rasûlullah'ın sa. huzuruna geldi. Şöyle dediler: Rabia kabilesinden olan mahallemiz ile Medine/sizin aranızda Mudar kafirleri bulunduğu için biz buraya sadece haram aylarda (Zulka'de, Zulhicce, Muharrem ve Receb) gelebiliyoruz. Yapacağımız ve orada bulunanları davet edebileceğimiz emirlerinizi bize söyleyin. Peygamberimiz sa. şöyle buyurdu: "Size dört şey emrediyorum: Allah'a îman: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun Rasûlü olduğuna inanmak, namazı dosdoğru kılmak, zekâtı vermek, Ramazan orucunu tutmak ve ganimet olarak aldıklarınızın beşte birini vermenizdir. Size şu dört kabı kullanmanızı da yasaklıyorum: Dubbâ'/kuru kabaktan yapılan kap, hantem/yeşil/sırlı küpler, nakîr/hurma kütüğünden yapılan kap ve mukayyer/ziftli kap."⁶⁸

⁶⁴ Tevbe, 9/18.

⁶⁵ el-Adenî, 12. hadis.

⁶⁶ Buhârî, *İman*, 7.

⁶⁷ Buhârî, *İman* 16.

⁶⁸ Muslim, *Kitabu'l-İman*, 23, Bu kaplar içki için kullanılan kaplardır. Etkileneceği için sıra koymak yasaklanmıştır. Ayrıca bkz. Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-XI, İstanbul, 1973, I, 161.

Ebû Zer el-Ğifârî Rasûlullah'a sa. şöyle sordu: Yâ Rasûlallah, amellerin hangisi daha faziletlidir? Peygamber sa. şöyle buyurdu: "Allah'a îman ve O'nun yolunda cihad etmektir."⁶⁹

6. İbn Mâce:

Ebû Hureyre anlatıyor. Rasûlullah sa. şöyle buyurmuştur: "Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederek söylüyorum ki, îman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de îman etmiş olmazsınız. Size, devam ettiğiniz zaman birbirinizi seveceğiniz bir işi söyleyeyim mi? Aranızda selâmlaşmayı yaygın hale getiriniz."⁷⁰

7. Tirmizî:

Enes ibn Mâlik'in rivâyetine göre Rasûlullah sa. şöyle buyurmuştur: "Ben, insanlar Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın kulu ve Peygamberi olduğuna inanıncaya kadar, bizim kiblemize yönelik kestiklerimizi yiyinceye/yenilmesi helal olan şeyleri yiyinceye ve bizim kıldığımız gibi namaz kılınmaya kadar savaşmakla emr olundum. Bu görevleri yerine getiren kimselerin hak ettikleri cezalar dışında mallarına ve canlarına zarar vermek haramdır. Leh ve aleyhte Müslümanlara verilen haklar onlara da verilir."⁷¹

Câbir ibn Abdullah'ın rivâyetine göre Rasûlullah sa. şöyle buyurmuştur: "Küfür ile îman arasında namazın terki vardır."⁷²

Abdullah ibn Şakîk el-Ukaylî şöyle diyor: Ashab-ı kiram, namazın dışında hiçbir şeyi terk etmeyi küfür sebebi saymazlardı.⁷³

8. Nesâî:

Enes ibn Mâlik'in anlattığına göre Rasûlullah sa. şöyle buyurmuştur: "Hiç biriniz beni, malından ehlinden/aile fertlerinden ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe îman etmiş olmaz."⁷⁴

Abdullah ibn Hubşî'nin rivâyetine göre Peygamber Efendimiz sa. amellerin hangisinin daha faziletli olduğu sorusuna şöyle cevap vermiştir:

⁶⁹ Muslim, *Kitabu'l-Îman*, 136.

⁷⁰ İbn Mâce, *Mukaddime*, 9 (68).

⁷¹ Tirmizî, *Îman*, 2 (2608).

⁷² Tirmizî, *Îman*, 9 (2618).

⁷³ Tirmizî, *Îman*, 9 (2622).

⁷⁴ Nesâî, *Kitabu'l-Îman ve Şerâiih*, 19 (5011).

"İçinde şek ve şüphe olmayan bir îman, hıyaneti/hilesi olmayan cihad ve makbul bir hac ibadeti."⁷⁵

9. İbn Mende:

Ebû Saîd el Hudrî şöyle anlatmıştır: Bir bayram günü Mervan minbere çıktı ve namazdan önce hutbe iradına başladı. Bir adam ayağa kalkarak şöyle dedi: Ey Mervan, Sünnete muhalefet ediyorsun. Daha önce hiç çıkartılmadığı halde sen minberi mescidden dışarı çıkardın. Böyle yapılmadığı halde sen, bayram namazından önce hutbe iradına başladın. Ebû Said'in sorusu üzerine konuşanın kim olduğunu söylediler. Bunun üzerine Ebû Said şöyle dedi: Bu zat söylenmesi gerekeni yaptı. Ben Rasûlüllah'ı sa. şöyle buyururken duydum: "Biriniz bir münker/kötülük görürse gücü yetiyorsa onu eli ile düzeltsin. Buna gücü yetmiyorsa dili ile/konuşarak kötülüğe mani olmaya çalışsın. Eğer bunu da beceremiyekse, kalbiyle buğzetsin. Bu durum, îmanın en zayıf derecesidir."⁷⁶

Ebû Hureyre anlatıyor: Bir adam Rasûlüllah'a sa. hangi amelin daha faziletli olduğunu sordu. Peygamberimiz sa. şöyle buyurdu: "Allah'a îmandır. Sonra hangisidir? Sorusuna, Allah yolunda cihad etmektir; daha sonra hangi amel daha faziletlidir sorusuna ise, mebrûr/makbul bir hacdır", cevabını verdi.⁷⁷

Ebû Şureyh el-Huzâî'nin rivayetine göre Allah Rasûlü sa. şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa komşusuna ikram etsin/cömert davransın, Allah'a ve âhiret gününe inanan kimse komşusuna iyi davransın. Kim Allah'a ve âhiret gününe îman ediyorsa, misafirine hürmet ve ikram etsin/izzet ü ikramda bulunsun. Bir kimse Allah Teâlâ'ya hakkıyla îman ediyor ve âhiret gününün varlığına inanıyorsa ya hayır söylesin veya sussun."⁷⁸

10. İbn Teymiyye:

Hiz. Peygamber, Abdulkays heyetine şöyle buyurmuştur: "Size sadece Allah'a cc. îmanı emrediyorum. Sadece Allah Teâlâ'ya iman etmenin ne olduğunu biliyor musunuz? Heyet Allah ve Rasûlü daha doğrusunu bilir, de-

⁷⁵ Nesâî, *Kitabu'l-İman ve Şerâiih*, 1 (4983).

⁷⁶ İbn Mende, II, 342.

⁷⁷ İbn Mende, II, 390.

⁷⁸ İbn Mende, II, 445.

yince Efendimiz sa. şöyle buyurdu: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun Rasûlü olduğuna inanmak, namazı dosdoğru kılmak, zekâtı vermek, Ramazan orucunu tutmak ve ganimetlerin beşte birinin verilmesidir."⁷⁹

Peygamber Efendimiz sa. şöyle buyurmuştur: "Vallahi îman etmiş olmaz. Vallahi îman etmiş olmaz. Vallahi îman etmiş olmaz. Kim îman etmiş olmaz ey Allah'ın Rasûlü diye sorulunca: Şerrinden ve eziyetinden komşusunun emin olmadığı kimse."⁸⁰

B. İmânın Artması / Eksilmesi

İmanın artması ve eksilmesi ifadelerine farklı manaların yüklenmesi, bu konuda farklı görüşlerin ortaya çıkmasını sebep olmuştur. Burada îman edilecek şeylerin artması veya îmanın derecesinin artması tartışılmıştır.

1. Kâsım ibn Sellâm

Muâz ibn Cebel bir adama şöyle dedi: Gel bizimle otur bir saat/müddet îman edelim. Allah'ı zikredelim.

Süfyan es-Sevrî, Evzâî ve Mâlik ibn Enes de bu kanaattedirler. Onlar iyi amellerin hepsini İslâm'da arttırma kabul ediyorlar. Onları bu kanaate sevkeden delil aşağıdaki Kur'ân âyetleridir:⁸¹ "(Hudeybiye günü teslimiyetlerinin mükâfatı olarak) Mü'minlerin yüreklerine, îmanları kat kat artsın diye sükûnet indiren O'dur."⁸²

2. İbn Ebî Şeybe

Ebû Mâlik el-Eş'arî Rasûlullah'ın sa. şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Temizlik/abdest îmanın yarısıdır."⁸³

Hiz. Ali'den nakledilmiştir: İmanın üç temel taşı vardır: Birincisi inanmak, ikincisi namaz, üçüncüsü de cemaattir.⁸⁴

⁷⁹ İbn Teymiyye, 12.

⁸⁰ İbn Teymiyye, 12.

⁸¹ Kâsım ibn Sellâm, 72. İsnadı sahihtir.

⁸² Feth, 48/4, diğer âyetler: Âl-i İmrân, 3/173, Müddessir, 74/31.

⁸³ İbn Ebî Şeybe, 41 (121).

⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, 39 (117).

3. el-Adenî

Müellif, îmanın artması ve eksilmesi babında, Süfyan ibn Uyeyne'nin şu sözünü nakletmektedir: İman söz ve ameldir, artar ve eksilir. Kardeşi İbrahim, Ey Muhammed'in Babası, eksilir deme diye ikaz edince öfkeleni ve şöyle dedi: Sus ey çocuk/genç, azalır da hatta ondan hiçbir eser kalmaz.⁸⁵

4. Buhârî

Kitabu'l-İman'ın ilk cümlesi: "İman söz ve fiil/davranıştır." İkinci cümlesi ise "İman artar ve eksilir." 34. bab, İmanın artması ve eksilmesi ile ilgili hadisler, başlığını taşımaktadır. Buhârî burada iki ayet vermekte⁸⁶ sonra "Bugün size dininizi ikmal ettim."⁸⁷ âyetini zikrettikten sonra şu açıklamayı yapmaktadır: Kemale ulaştıran şeylerden herhangi biri terk edildiği zaman o îman nâkıstır.

Müellif aynı babda aşağıdaki Enes hadisini naklediyor. Peygamber sa. şöyle buyurmuştur: "Lâ ilâhe illallah diyen ve kalbinde bir arpa tanesi kadar îman bulunan herkes cehennemden çıkacaktır. Lâ ilâhe illallah diyen ve kalbinde bir buğday tanesi kadar îman bulunan herkes cehennemden çıkacaktır. Lâ ilâhe illallah diyen ve kalbinde bir zerre kadar îman bulunan herkes cehennemden çıkacaktır."⁸⁸

5. Müslim

Ebû Hureyre'nin rivayetine göre Allah Rasûlü sa. şöyle buyurmuştur: "Bir kişi zina ederken mü'min olarak zina etmez, hırsız çalarken mü'min olarak çalmaz, bir insan şarap/içki içerken mü'min olduğu halde içmez."⁸⁹

Ebû Saîd el-Hudrî rivayet ediyor: Rasûlullah sa. şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ, cennetlikleri cennete koyacak. -O dilediğini rahmetiyle cennete koyar.- Cehennemlikleri de cehenneme sokacak. Sonra şöyle buyuracak: Bakın, kontrol edin, kalbinde hardal tanesi ağırlığında îman bulunan kimse-leri cehennemden çıkarın. Onlar kömür gibi yanmış olarak cehennemden çıkarılacaklar ve hayat ırmağına atılacaklar. Orada sel kenarında otun bittiği

⁸⁵ el-Adenî, 27-28. hadisler arası.

⁸⁶ Kehf, 18/13; Müddessir, 74/31.

⁸⁷ Mâide, 5/3.

⁸⁸ Buhârî, İman, 34.

⁸⁹ Muslim, *Kitabu'l-İman*, 100.

gibi büyüyecekler. Siz onu görmediniz mi nasıl sapsarı kıvrılmış olarak çıkar?”⁹⁰

6. İbn Mâce

Abdullah ibn Mesûd anlatıyor: Allah’ın Rasûlu sa. şöyle buyurmuştur: “Kalbinde zerre büyüklüğünde hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse cennete giremez. Kalbinde zerre büyüklüğünde hardal tanesi kadar îman bulunan kimse de cehenneme girmez.”⁹¹

7. Tirmizî

Âişe annemiz anlatıyor: Rasûlullah sa. şöyle buyurmuştur: “Mü’minlerin îman yönünden en mükemmeli, güzel ahlâk sahibi olanlar ve aile fertlerine iyi davrananlardır.”⁹²

8. Nesâî

Amr ibn Şurahbîl, Hz. Peygamber’in ashabından bir kişiden nakletmiştir: Allah’ın Rasûlu sa. şöyle buyurmuştur: “Ammâr köprücük kemiğine kadar/boğazına kadar îmanla doludur.”⁹³

9. İbn Mende

Abdullah ibn Mesûd’dan rivayet edildiğine göre Peygamberimiz sa. şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ, benden önceki ümmetlere gönderdiği her Peygamber’e, havâîler ve sahabîler vermiştir. Onlar Peygamberlerinin yolunu/sünnetini takib eder ve emirlerini yerine getirirlerdi. Fakat, onların arkasından bozulmuş nesiller gelmiştir. Onlar, yapmadıkları şeyleri konuşur, emredilmedikleri şeyleri yaparlar. Böyle bir ortamda, kim eliyle cihad ederse mü’mindir. Cihad görevini diliyle/konuşarak yapmaya çalışan kişi de mü’mindir. Kalbiyle cihada katkı sağlayan da mü’mindir. Bunu da yapmayan kimsede hardal tanesi kadar dahi îman yoktur.”⁹⁴

Abdullah ibn Mesûd anlatıyor: “Rasûlullah’a sa. sordum: Amellerin hangisi daha faziletli ve Allah Teâlâ’ya daha sevimidir? Vaktinde kılınan namazdır, buyurdu. Sonra hangisidir sorusuna, ana-babaya iyi davranmaktır.

⁹⁰ Muslim, *Kitabu’l-Îman*, 304.

⁹¹ İbn Mâce, *Mukaddime*, 9 (59).

⁹² Tirmizî, *Îman*, 6 (2612).

⁹³ Nesâî, *Kitabu’l-Îman ve Şerâiih*, 17 (5004).

⁹⁴ İbn Mende, II, 345.

Sonra hangi amel daha faziletlidir diye sorunca da Efendimiz sa. Allah yolunda cihaddır, cevabını verdi. Ben soru sormaya devam etseydim Allah Rasûlü de amelleri saymaya devam edecekti.”⁹⁵

10. İbn Teymiyye

Ahmed ibn Hanbel'in rivayetine göre Ömer ibn el-Hattâb arkadaşlarına: Haydi gelin de îmanımızı arttıralım demiş, sonra da Allah'ı cc. zikretmişlerdir.⁹⁶ Cündüb ibn Abdillâh, Abdullâh ibn Ömer ve başka sahâbîlerin şöyle söyledikleri rivayet edilmiştir: Biz önce îmanı öğrendik. Sonra Kur'ân'ı öğrendik. Böylece imanımız arttı.⁹⁷

Ziyade ve noksan sözleri/lafızları sahabe arasında vardı ve onlardan hiçbirisinin muhalefeti/karşı çıkması bilinmiyor. Umeyr ibn Habib el-Hutamî/Hatmî'nin sahâbî olan dedesinden şu sözler nakledilmektedir: İman artar ve eksilir. Artması ve eksilmesi ne demek sorusuna da bu sahâbî şöyle cevap vermiştir: Allah Teâlâ'yı zikrettiğimiz, O'nu hamd ve tesbih ile andığımız zaman bu iman artmasıdır. Gaflet etmemiz ve unutmamız da iman noksanlığıdır.⁹⁸

Değerlendirme

İman-amel münasebeti ve îmanın artması ve eksilmesi meselelerinde on âlimin, görüşlerinde kullandıkları delilleri eserlerinden tanımaya çalışmış bulunuyoruz. Bu konularda farklı kanaat ve mezheplerin ortaya çıkmasının temelinde, îmanın tarifleri vardır. Daha önce ifade edildiği gibi, îmanı sadece kalbin tasdiki, tasdik ile birlikte dilin ikrarı olarak tarif edenlerin yanında selef âlimleri ve muhaddisler îmanı, kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve amellerin yerine getirilmesi olarak anlamışlardır

İman-amel münasebeti ile ilgili bölümde zikredilen Âyet-i Kerime'de, namaz ibadeti îman olarak ifade edilmiş, hadis-i şeriflerde hayâ, sabır, cömertlik, emanete riâyet, verilen söze sadâkat, komşuya eziyet etmemek, misafirlere ve komşulara ikramda bulunmak, iyiliği emir, kötülükten vazgeçirme görevini yerine getirmek, hatta geçenlere rahatsızlık veren bir şeyi yoldan kaldırmak gibi amel olarak nitelendirilebilecek birçok davranış îma-

⁹⁵ İbn Mende, II, 542.

⁹⁶ İbn Teymiyye, 191.

⁹⁷ İbn Teymiyye, 192.

⁹⁸ İbn Teymiyye, 191.

nın şubeleri olarak ifade edilmiştir. Sevgili Peygamberimiz îmanla amelin birbirinden ayrılmayan iki dost olduğunu ifade etmiş, en faziletli amelin hangisi olduğu sorusunu, Allah'a îman ve Allah yolunda cihad olarak açıklamış, Abdulkays heyetine îmanı anlatırken, namaz, zekât, oruç ve humus vergisinden bahsetmiştir. Küfür ile îman arasında namaz vardır buyuran Hz. Peygamber sa. mescide devam etmenin îmanın işareti olduğunu belirtmiştir. Ayrıca hadis-i şeriflerde mü'min olabilmek için, kendisi için istediği şeyleri kardeşi için de istemek ve birbirine karşı sevgi ve muhabbet göstermek gerektiği, îmanın kemale ermesinin ahlâk-ı hamide ile mümkün olduğu, Rasûlullah sa. sevgisinin îmanın ayrılmaz bir parçası olduğu açıkça ifade buyurulmuştur.

Îmanın artması ve eksilmesi ile ilgili bölümde ise, Allah Teâlâ'nın "Bugün size dininizi ikmal ettim" buyurması sebebiyle, dînî emirlerde bir eksikliğin olması halinde îmanda da bir eksiklik olacağı belirtilmiştir. Hadislerde geçen, "Temizlik îmanın yarısıdır" cümlesi, "kalbinde zerre kadar îman bulunan kimse" ifadesi, îmanın kemalinin ahlâk vb. amellere bağlanması, îmanın artıp eksileceğine delil sayılmış, zina, içki içmek ve hırsızlık gibi haram fiilerin, îmanda noksanlık meydana getirdiği ifade edilmiştir. Peygamber Efendimiz, Ammâr ibn Yâsir için "Ammâr, köprücük kemiğine kadar îmanla dolu idi" buyurmuştur. Hz. Ömer, arkadaşlarına, haydi gelin îmanımızı arttıralım demiştir. Bir sahabînin, ziyade ve noksanı açıklarken îmanın, zikir ve hamd ile artacağını, gaflet ve unutma ile noksanlaşacağını söylemesi, terimlere farklı bir anlam boyutu katmaktadır.

Görüldüğü gibi, konuya ilk asırlardan beri büyük bir önem atfedilmiş, eserlerde ciddi boyutlarda yer verilmiştir. Delil olarak kullanılan hadislere baktığımız zaman, îman-amel birlikteliği üzerinde bir ittifakın bulunduğu görülmektedir. Dînin temel hükümlerine îman edilmesi, hayatın da bu hükümlere göre düzenlenmesini gerektirir. İtikâdî değerler mutlaka yaşanan hayata yansımalıdır. Hayatın her alanında îmanın izleri görülmelidir. Yol güvenliği ve rahatlığını engelleyen bir şeyi oradan gidermek dahi îmanın bir parçasıdır. Ancak, îmanın gerektirdiği davranışlardaki uygulama eksiklikleri küfür sebebi sayılmaz. Çünkü bu âlimler, ameli îmanın kemalinin bir parçası kabul etmişlerdir. Bir çok âyette îman ile salih amel yan yana zikredilmiş, mü'minlerin salih amelleri işleyerek maddî-mânevî gelişmelerini sağlamaları ısrarla istenmiştir. Çünkü insan, sadece inanılması gerekli şeyleri tasdik eder, ameli umursamayan bir tavır sergileyip yasakları çiğnerse, dine, Allah'a Peygamber'ine olan bağlılığı yavaş yavaş azalır. Sâlih amellerle desteklenmeyen îman kemale eremez.

Sonuç

Asr-ı saâdete en yakın devirlerde te'lif edilmiş eserlerden itibaren "Kitabu'l-Îmân" müellifleri, îman-amel münasebetini birçok hadis zikrederek işlemiş, davranışlarımıza intikal etmeyen bir iman anlayışının doğru olmadığına dikkat çekmişlerdir. İtikâdî mezheplerin taraf olup savundukları farklı anlayışları ele almak bu makalenin hedefi değildir. Ancak hangi sebeplerle olursa olsun, ibadet ve diğer ameller olmadan da mü'min olup, îman daire-sinde kalınabilme imkânını tervîc eden görüşler İslâm toplumunda ciddî kırılmalara yol açmış, bu anlayışın uzantısı olarak Müslümanlar arasında yeni, farklı din anlayış ve algılamaları yeşermeye ve yayılmaya başlamıştır. Meseleye bu açıdan bakıldığı zaman günümüzde inanmış ve inanmaya aday insanlar için en tehlikeli yanlış düşünce, îman-amel bütünlüğünü ve zorunluluğunu zedeleyen anlayışlar olmaktadır. Bu bütünlük ve zorunluluğu, dini zorlaştırma, yaşanamaz hale getirme, Sevgili Peygamber'imizin kolaylaştırma ilkesine aykırı davranma şeklinde algılamak yanlış olur. Çünkü bu görüşün dayanağı Yüce Rabbimizin inzal buyurduğu Âyet-i Kerîme'ler ve Sevgili Peygamber'imizin îrad buyurduğu hadis-i şeriflerdir.

Günümüz kelâmclarının ve diğer ilim mensuplarının îmanın gerçekleşmesi ve sağlıklı bir biçimde devamını ilgilendiren îman-amel münasebeti meselesini mezhep mensubiyeti ve müdafaa kaygısından uzak olarak ele almaları gerekliliğini söylemek, umarım haddini aşmak olarak telakki edilmeyecektir. Müslüman toplumların hali ve istikbali açısından son derece ehemmiyet arz eden iman-amel münasebetinin Hz. Peygamber'in irşadları ışığında ele alıp değerlendirilmesi ve insanımıza intikal ettirilmesi, ilgili ilim mensuplarının hepsi için tehir edilmesi mümkün olmayan bir görev haline gelmiş bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Abdullah ibn Abdilhamîd el-Eserî, *el-Vecîz fî Akîdeti's-Selefi's-Sâlih*, 1. bs. Riyad, 1422/ 2001.

Adenî, el-Îmân, *el-Mektebetü's-Şâmîle-II*.

A'zamî, M. Mustafa "Buhârî", *DîA*, VI, 368.

Bilge, Mustafa L. "Aden", *DîA*, I, 367.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, I-VIII, 2. bs. tsh. Mehmed Zihni Efendi, İstanbul, 1992.

Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-XI, İstanbul, 1973.

Ebû Ubeyd Kâsım ibn Sellâm, *Kitâbu'l-Îmân*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Dimaşk, 1385/1965.

İbn Ebî Şeybe Ebû Bekr Abdullah ibn Muhammed el-Absî, *Kitabu'l-Îmân*, thk. thr. tlk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Dimaşk, 1385/1965.

İbn Teymiye, Takıyyuddîn Ahmed ibn Abdilhalîm ibn Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, Tashih ve ta'lîk, Muhammed Halil Herras, Dâru't-Tıbâati'l-Muhammediyye, Kahire, trs.

İbn Mâce *Sünen*, thk. tsh. ve tlk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, I-II, İstanbul, 1992.

İbn Mende, Muhammed ibn İshak ibn Yahya, *Kitabu'l-Îmân*, thk. tlk. ve thr. Ali ibn Muhammed ibn Nâsır el-Fukayhî, I-III, 1. bs. Medine, 1981.

Kandemir, M. Yaşar, "*Buhârî*", DîA, VII, 114.

"*Müslim b. Haccâc*", DîA, XXXII, 93.

"*İbn Mâce*", DîA, XX, 161.

"*Nesâî*", DîA, XXXII, 563.

"*İbn Mende*", DîA, XX, 177-179.

Kettânî, Muhammed ibn Ca'fer, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, trc. Yusuf Özbek, Hadis Literatürü, İstanbul, 1994.

Koca Ferhat, "*İbn Teymiyye*", DîA, XX, 391.

Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk ve tlk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, I-III, İstanbul, 1992.

Nesâî, Ahmed ibn Şuayb ibn Ali, *Sünen*, I-VIII, İstanbul, 1992.

Sandıkçı, Kemal, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara, 1991.

Tirmizî, *Sünen*, thk ve şerh. Ahmed Muhammed Şâkir, I-V, İstanbul, 1992.

Tüccar, Zülfikâr, "*Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm*", DîA, X, 244.

Yardım, Ali, "*İbn Ebû Şeybe*", DîA, XIX, 442.

Yatkın, Nihat, *Ebû Bekir ibn Ebî Şeybe ve Kitâbu'l-Musannef*, Musannef Tercümesi, I, 25-183.

Yavuz, Yusuf Şevki, "*Buhârî, Akaide Dair Görüşleri*", DîA, VI, 373-4.

Zehebî, Şemsüddîn, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Mekke, 1373/1953.

كتب الإيمان المؤلفة عبر المراحل التاريخية وانعكاساتها ليومنا هذا
الملخص

درس في المقال ما يسمى بكتب الإيمان التي ألفت اعتباراً من القرن الثالث، ونوولت الأحاديث التي وردت فيها، ثم قيِّمت.

فعبّر التاريخ عرّف الإيمان بتعريفات عديدة مختلفة من قبل الفرق المختلفة. وأثّرت هذه التعريفات من حيث عناصرها التي احتوتها باعتقادات وأعمال المسلمين. وبخاصة في الفترات التي لم يهتم فيها بعلاقة الإيمان بالعمل ظهر نتيجة لذلك ضعف الحياة الدينية والعملية. ولذلك لا بد من تتبع إدراك معنى الإيمان بدون العمل لدى مسلمي اليوم، والقيام بما يجب لإصلاح ذلك الفهم والخطأ.

كلمات المفتاح: الإيمان، العمل، الحياء، الصلاة، البخاري

